

П.Яроцький* (м. Київ)

ІНКУЛЬТУРАЦІЯ: РУХ ДО НАЦІОНАЛЬНИХ ЦЕРКОВ ЧИ КЛЕРИКАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР

Донедавна церква і культура в конфесійному розумінні не могли бути рівнозначними і рівноправними величинами. Партнерство дихотомії церква-культура заперечувалося як першою, так і другою. Історична церква намагалася стояти над культурою, а культура намагалася дистанціюватися від церкви. Уявлення про культуру церква пов'язувала лише з релігійною культурою, яка визначалася як соціально репродуктивна чи творча діяльність людей у тій сфері буття і свідомості, що пов'язувалася з вірою в надприродне. Релігійна культура завжди була конфесійно диференційованою і виражала історично досягнутий рівень розвитку релігійних течій (скажімо: секта-деномінація-церква; або ж релігійна спільнота - інституалізована церковна установа). Розрізнялася релігійна культура за ознаками як матеріальна (в її основі лежав релігійний культ), так і духовна (система зразків, норм поведінки та релігійних знань, що систематично прищеплювалися, закріплювалися певною церквою, а також рівень оволодіння ними послідовниками даного віровчення).

Взагалі ж між культурою народною, тим більше світською і церковною традиційно існувала прірва і протистояння. Православна церква в Русі-Україні завжди воювала з народною дохристиянською культурою. Не змігши подолати її впливу, змушена була піти на синкретичне співжиття з нею. Католицька церква лише на II Ватиканському соборі (1962-1965) сформувала нове розуміння культури. Протестантизм від самого початку свого існування, особливо в Новому Світі, заявив про себе, як ототожнення релігії і

---

* Яроцький Петро Лаврентійович – доктор філософських наук, професор, зав. відділом проблем релігійних процесів в Україні Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

культури. З одного боку, антипросвітницький характер протестантизму проявився в осудженні театру, живопису, світської літератури, розваг як непродуктивної трати часу і коштів. Пізніше ці види діяльності були оправдані, якщо вони ставали джерелом доходу. З другого боку, соціально-етичні ідеї протестантизму стали духовним вираженням нової тенденції суспільного розвитку, і в такій якості дійсно відіграли важливу, хоча і не вирішальну, роль в зміцненні цих тенденцій, в їх ідейному опрацюванні і оформленні, у формуванні дисципліни і культури праці, як і, зрештою, у становленні американської нації. Нові сучасні релігійні течії (як неохристиянські, так і орієнталістські) стоять поза культурою тих народів, де вони намагаються здобути неофітів.

Спроба здолати розрив між церквою і культурою останнім часом активно здійснюється лише Римсько-католицькою церквою. Католицьке розуміння і означення “культури” стосується всього, чим людина “удосконалює і розвиває всебічну здібність свого духу і тіла” [Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym // Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje.- Pallottinum, 1967.- S. 583]. Мається на увазі насамперед широка амплітуда розвитку культури: 1) в процесі пізнання і праці поступово і неухильно здобувати контроль над світом; 2) робити більш людським як суспільне, так і родинне життя, а також “олюднення” державної сфери шляхом прогресу звичаєвої та інституційної культури; 3) удосконалення і примноження духовності та поставлення її на службу всієї людської спільноти.

Отже, культура розглядається широкоаспектно - в історичному і суспільному, соціологічному і етнологічному, теологічному і релігійному “зрізах”. Культура має свою інфраструктуру, в рамках якої вона розвивається: 1) людська праця і витворені нею матеріальні, інтелектуальні й духовні блага; 2) релігійна практика і формування звичаїв та традицій; 3) розвиток науки і мистецтва, всього, що належить до сфери естетики і краси і з чого формуються передумови людського життя, різні форми укладу життєвих благ. Церква зацікавлена в розвитку всієї інфраструктури культури. Вона “вписується” в цю інфраструктуру культури і бере активну участь в її розвитку, вдосконаленні, олюдненні і наданні їй вищих вимірів духовності.

В католицькій “теології культури” великого значення надається умовам і формам розвитку культури в сучасному світі. Церква бачить свою присутність у світі, а майбутнє світу і церкви – через призму розвитку культури. Саме тому у душпастирській

конституції II Ватиканського собору, майже у всіх післясоборних енцикліках, посланнях, особливо під час понтифікату Іоанна Павла II, феномен культури набуває чільної уваги і широкої інтерпретації. Католицька церква вважає, що сучасну культуру характеризують такі прикмети: 1) точні науки розвивають величезний критичний потенціал; 2) новітні психологічні дослідження доходять до глибин людської активності; 3) історичні дисципліни сприяють новому розумінню подій, речей, явищ, тенденцій під кутом їх змінності і еволюції; 4) звичаї і традиції з кожним днем постійно уніфікуються; 5) індустріалізація, урбанізація та інші явища та причини технологічного розвитку, впливаючи на суспільне життя, створюють нові форми культури (масова культура), з чого народжується новий спосіб мислення, діяльності і використання вільного часу; 6) розвиток нових стосунків і форм спілкування між різними етносами і конфесійними спільнотами відкриває всім і кожному зокрема доступ до багатств різних форм культури. У такий спосіб “поступово формується всезагальна, універсальна форма людської культури, яка тим швидше і тим краще розвиває і виражає всезагальну форму людської культури, чим краще і глибше враховує і оцінює відрубність та індивідуальність різних культур” [Там само.- S. 584].

Католицька “теологія культури” в центр культури ставить людину. По суті, йдеться про зміну теологічних векторів у вимірі і розумінні культури від теоцентризму до антропоцентризму. Ідеологи “теології культури” недвозначно заявляють: “У цілому світі дедалі більше зростає почуття автономії і водночас моральної зрілості людського роду, що має величезне значення для його духовної і моральної відповідальності. Цей факт стає ще більш зрозумілим, коли усвідомлюється процес єднання світу, а також завдання, яке стоїть перед нами, щоб в правді і справедливості будувати новий світ, кращий світ. Таким чином, ми є свідками народження нового гуманізму, який характеризує людину насамперед як носія відповідальності щодо своїх співбратів і всієї історії” [Там само].

Розуміючи таку роль людини в культурі майбутнього світу, католицька “теологічна культура” передбачає труднощі, які постають на шляху формування “культури гуманізму” майбутнього тисячоліття, і водночас ставить завдання, щоб подолати ці труднощі. Підтримуючи динамізм і поширення “нової культури”, церква турбується про те, щоб не загинула “животворна вірність до спадкоємності традиції”. Вона вважає, що культуру, яка народжується і формується на ґрунті вселенського прогресу науки і досягнень техніки, “потрібно узгоджувати з духовною культурою, яка

сформувалася на базі класичних досліджень і спирається на різні традиції” [Там само]. Католицька “теологія культури” намагається вирішити неординарні і досить складні для майбутнього розвитку людства завдання: “Що потрібно зробити, щоб всі люди у сучасному світі були прилучені до багатств культури, в той час, коли водночас людська культура індивідів стає дедалі вищою і надто рафінованою? В який спосіб запобігти тому, щоб в умовах, коли культура вимагає для себе особливої автономії, не дійшло до формування виключно земного, світського гуманізму, ворожого для релігії?” [Там само].

Подолання цих труднощів і небезпек (з точки зору “теології культури”) можливе у поєднанні віри і культури. Церква ставить перед собою завдання: виховання повної і згармонізованої людської культури. Наголосимо, що це впливає з нинішнього курсу католицької церкви на зміщення акцентів від теоцентризму до антропоцентризму. В міру того, як зростає значення і розмаїття складових елементів культури і зменшується можливість індивідів для узагальнення і гармонізування цих елементів, тип “універсальної людини” не є актуальним. У зв’язку з цим ідеологи “теології культури” ставлять перед собою мету “збереження повноти людської особистості”, у формуванні підґрунтя якої на перший план виступають “цінності інтелекту, совісті і братерства”. Зрозуміло, що церква бачить основу цих цінностей у християнській моралі, яка і має стати наріжним каменем майбутньої “цивілізації любові”.

Церква бачить труднощі на шляху “поєднання особистої і громадської, тим більше суспільної, культури з християнською наукою”. Констатується, що “церква багато зробила для прогресу науки”, і водночас визнається, що “узгодження культури з християнською наукою не завжди відбувається без труднощів” [Там само]. Дослідження і відкриття в галузі точних наук, а також історії і філософії висувають перед церквою нові завдання, які не лише формують нові погляди на світ, новий стиль мислення і світосприйняття, а й вимагають від теологів нових підходів у з’ясуванні проблем світу і людини, пошуків нових засад “теології культури” [Там само]. Це вимагає від “теології культури” “постійного пошуку дедалі більш відповідного пошуку способів подання своїх соціальних і культурологічних доктрин сучасним людям. “Оскільки чимсь іншим є депозит віри, тобто її істини, а цілком іншим є спосіб вираження віри за неодмінної умови збереження її сенсу і значення” [Там само.- S. 590]. Тому й пропонується в душпастирській практиці визнавати і належним чином застосовувати не лише теологічні засади, а й здобутки світських наук, зокрема психології і філософії,

соціології і етнології, щоб віруючих вести до ретельного і зрозумілого життя віри [Там само].

Виходячи із постулату інкультурації, тобто поєднання культури і Євангелії, конкретніше, євангелізації культури, церква вимагає від культури і мистецтва отримання церковного визнання, щоб сприяти цим виявам культури у “налагодженні контактів з християнською спільнотою”. Разом з тим, не заперечуючи “автономних прав” до “користування упорядкованою свободою”, ідеологи “теології культури” вважають незаперечним наступне: “Повинні отримати визнання Церкви такі нові форми мистецтва, які відповідають уподобанням і нахилам сучасної людини і узгоджуються з природними особливостями різних народів і країн. Вони повинні отримати визнання в храмах, якщо сприяють зближенню з Богом через своє відповідне вираження, згідне з вимогами літургії” [Там само].

Таким чином церква через “теологію культури” намагається пристосувати євангелізацію як самої церкви, так і світу до обставин сучасності, щоб євангелізація “стала зрозумілою для людського розуму і була вщепленою в обставини сучасного життя” [Там само]. В цілому це передбачає досягнення таких результатів: по-перше, віруючі повинні жити в найтісніших зв'язках і порозумінні з іншими людьми, тобто віруючими інших релігій і невіруючими, щоб намагатися збагнути їх спосіб мислення і відчуття, які характерні для їхньої розумової культури; по-друге, віруючі повинні поєднувати знання, почерпнуті з нових наукових досліджень і винаходів, доктрин інших релігій, з християнськими звичаями і освітою, почерпнутою з християнських доктрин, так щоб релігійна культура і вірний стан духу йшли в парі з науковим знанням і розвитком технічних досягнень, що дозволить віруючим оцінювати і пояснювати все в християнському дусі [Там само.- S. 591].

Нове усвідомлення культури, яке посіло у Католицькій церкві чільне місце за роки, що минули після II Ватиканського собору, виявилось у чіткій соборній заяві про можливість різних підходів до розуміння культури як “чинників, що допомагають людині вдосконалити й розкрити багатогранність її духовних і фізичних рис” [“Laudium et Spes”, § 53]. Собор визнав сучасне соціологічне і етнологічне розуміння культури і також допущенність “плюралізму культур”. У соборній конституції темі культури присвячено цілий розділ, квінтесенція якого полягає у тому, що церква робить важливий крок до відкритості і гнучкості в розумінні культури. “Сучасний антропологічний підхід Ватиканського Собору до

культури виявляє щось цілком відмінне від класичного елітарного розуміння культури” [Poupard P. *The Church and Culture, challenge and confrontation.*- St. Louis: Central Bureau CCVA.- 1994.- P. 5].

Отже, йдеться, як наголошував нинішній понтифік під час відвідання різних континентів земної кулі, про “потребу інкультурації Євангелії та євангелізації сучасних культур”. Церква заявляє, що ці два завдання невіддільні одне від одного. Зачинателем євангелізації національних культур, тобто визнання національної культури як форми і засобу для євангелізації був апостол Павло, який промовляв в Афіньському ареопазі (Дії 17:23-28). Як першорядне своє завдання в сучасному світі, католицька церква висунула потребу “нової євангелізації як самої церкви, так і світу”. Це подвійне завдання визначає “інкультурацію Євангелії”, тобто подання його в “нових виразах, формах, які тісно пов’язані з національними культурами”. Таким чином, сама церква потребує інкультурації, тобто вона повинна бути наближеною до національної культури, переповнена національною культурою, користуватися національною культурою як засобом євангелізації.

Одним з важливих засобів “інкультурації Євангелії” і “євангелізації сучасних культур” виступають католицькі культурні центри, програма діяльності яких досить широка: вивчення і захист культурної ідентичності різних етносів і національних меншин; діалог з митцями та інтелектуалами, зв’язок з засобами масової інформації з метою виявлення “моделей формування релігійних цінностей” у даних спільнотах; міжрелігійний діалог з монотеїстичними релігіями (іслам, іудаїзм). Отже в широкому контексті інкультурація означає конкретне осмислення культури як засобу і водночас способу нової євангелізації сучасної церкви і сучасного світу.

Конкретно, скажімо, в Америці й Європі, інкультурація передбачає “внутрішнє перетворення автентичних культурних цінностей шляхом їхньої інтеграції з християнством”, в Африці - “закорінення християнства в африканські культури” [Ecclesia in Afrika // *Encyklika.*- 14.IX.1995.- *Polsk. jez.*- S. 55-57]. В Апостольському посланні “Церква в Африці” накреслені напрямки здійснення інкультурації. Церква глибоко досліджує проблеми африканської ментальності, африканської сім’ї, культу предків, традиційних африканських вірувань в контексті їх інкультурації - літургічної, обрядової, теологічної, правової.

Відповідні проекти “євангелізації церкви і світу” здійснюються католицькою церквою в Азії, Латинській Америці,

Океанії і Європі. Що стосується останньої, то її євангелізація через інкультурацію має на меті утвердити в свідомості європейців “єдині корені християнської європейської культури від Атлантики до Уралу”. Культурні особливості, суспільні і економічні стани, політичні зміни церква враховує для корекції проектів інкультурації, застерігаючи при цьому від всілякого синкретизму, дотримуючись визначених нею рівнів і ступенів як євангелізації культури, так і інкультурації Євангелії, надаючи все ж таки перевагу саме євангелізації культури. Однак для церкви, якщо вона безоглядно дотримуватиметься такої концепції інкультурації, може виникнути певне ускладнення з національними культурами, ускладнення, викликане загрозою національним культурам їх клерикалізації.

Концепція інкультурації, яка має на меті адаптацію літургії, всього комплексу богослужіння, зокрема церковної мови, церковного послання в національні культури, таким чином повинна сприяти тому, щоб будь-яка культура, перетворена і відроджена Євангелією, відповідала живій народній традиції, оригінальному національному вираженню християнського послання. Діалог церкви з національними культурами стає, таким чином, тією важливою життєвою необхідністю, від якої залежить подальша доля церкви на переломі другого і третього тисячоліть. Виступаючи на Європейському конгресі еклезіального руху з питань культури, Іоанн Павло II сказав: “Віра, яка відірвана від культури, не може бути вповні сприйнятою, ретельно продуманою і правильно прожитою” [John Paul II. Autograph Letter of Foundation of Pontifical Council for Culture.- 20 May 1982 // Acta Apostolicae Sedis, 74, 1983.- P. 683-688, P. 685]. Отже йдеться про те, що “поєднання культури і віри вимагає не тільки культура, але також і віра” [The Motu Proprio. Inde a Pontificatus, 25 March 1993.- Atheism and Faith.- Vatican City.- XXVII, 2, 1993.- P. 84]. Таким чином, церква в сучасному світі найбільшою мірою зацікавлена в культурі, культурі, яка існує для людини і виходить від людини, яка охоплює всю сукупність життя кожного народу. І мотивується це тим, що втілення Христа в людську природу є водночас культурним втіленням.

Проблема взаємовідносин між Євангелією і культурою, вірою і культурою, як вважають ієрархи Української греко-католицької церкви, була поставлена і в основному вирішена самим Ісусом Христом. Належачи за народженням до єврейського народу, вихований його культурою, сформований його релігією і

пройнятий його ментальністю у мисленні і почуттях, Христос був у певному сенсі продуктом єврейської культури. Навіть його посланництво спасіння було адресоване насамперед його співвітчизникам (“Я посланий тільки до загублених овець дому Ізраїлевого”.- Мт. 15:24). Але перед тим, як покинути землю, Христос сказав: “Тож ідіть і навчіть всі народи” (Мт. 28:19). Цим Христос хотів сказати, що трансцендентний елемент його місії повинен залишатися одним і тим же для всіх народів, тоді як єврейський елемент його посланництва повинен бути замінений на культурний елемент кожного народу. Саме така концепція поєднання релігійної віри і національної культури подається нинішніми авторитетами з ієрархії УГКЦ.

Іоанн Павло II сформулював концепцію інкультурації, тобто євангелізації церкви і світу за допомогою синтезу Євангелії і національної культури. Ця концепція виражається в наступному: “Євангелія не протиставляється даній культурі, тобто, зустрічаючись з культурою, не має наміру позбавити її притаманного їй змісту, ані не намагається накинути їй загальних, не властивих їй форм” [Encyklika Fides et ratio Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów Kościoła Katolickiego o relacjach między wiarą a rozumem. 14.IX.1998.- § 71.- S. 106; § 72.- S. 107]. Папа гарантує, що “зустріч Євангелія з культурою” нічим не загрожує останній, а навпаки, “дає культурі натхнення для подальшого розвитку”. Конкретизуючи цю концепцію, автор “Fides et ratio” пояснює, що євангелізаційна місія на своєму шляху найперше зустріла грецьку філософію. Але цей факт не означає, що потрібно відкинути контакти з іншими філософськими школами і національними культурами. “Сьогодні, коли поступово Євангелія досягає до культурних просторів, які залишаються поза сферою християнського впливу, нове завдання стоїть перед інкультурацією” [Там само.- § 72.- S. 108].

Про що йдеться? Насамперед Папа римський заявляє, що нинішні проблеми, які стоять перед церквою, подібні до тих, які вирішувала християнська церква перших століть. Щоб йти вперед до третього тисячоліття, потрібно повернутися назад до початку першого століття. Здійснюючи саме таку програму інкультурації, нинішній понтифік пройнятий турботою насамперед про країни Сходу - Індію, Китай, Японію, інші народи Азії і Африки, які мають самобутню і багату культуру, власну філософію, давні релігійні традиції, свій спосіб життя, притаманний їм менталітет. Експериментальною базою інкультурації після Африки, де

протягом останніх десятиріч активно впроваджується Євангелія в національні культури, має стати така азіатська країна як Індія. Іоанн Павло II з великою пошаною ставиться до цієї країни і вважає, що “індійська думка з великою духовною енергією набуває досвіду, який, визволяючи людину з обмежень часу і простору, мав би абсолютну цінність”²⁰ [Там само.- § 72.- S. 108].

Оптимізм Іоанна Павла II щодо можливості такої інкультурації ґрунтується на кількох критеріях. Перший з них: універсалізм людського духу, підґрунтя якого можна знайти у незмінному вигляді в розмаїтих культурах. Другий: коли християнська церква зустрічається вперше з великими культурами (китайською чи індійською або японською), то “вона не відрікається від того, що запозичила завдяки інкультурації у греко-латинської думки”. Звідси в енцикліці формулюється, по суті, пророче завдання інкультурації насамперед для християнської, точніше Римсько-католицької церкви: “Цей критерій, зрештою, зобов’язує церкву кожної епохи, також церкву завтрашнього дня, яка стане багатшою завдяки своїм контактам з східними культурами і з цього спадку зачерпне нову вказівку, щоб встановити плідотворний діалог з культурами, які людство зможе створити і розвинути у своїй подорожі в майбутнє” [Там само].

Отже, “інкультурована церква” завтрашнього дня, як це характеризується папськими критеріями, уявлятиме собою синтез великих світових культур і філософій, пристосованих до Євангелія. Якщо такий проект буде реалізований на шляху еволюції світових релігій або принаймні деяких з них, скажімо, буддизму і християнства, ісламу і християнства (остання модель інкультурації має більше підстав все ж таки Ісу (Ісус Христос) в Корані - один з посланників Аллаха, який, виконуючи його волю, дав людству Інджіл – Євангелію), або ж в даному випадку такої великої національної релігії як індуїзм і християнство, то людство в XXI ст. може зустрітися з новою універсальною релігією, якій поки що немає аналогу. Але це, на наш погляд, поки що дуже гіпотетично.